

9. Religion i Danmark på tværs af 40 års værdiundersøgelser

Af Henrik Reintoft Christensen, lektor, leder af Center for SamtidsReligion, Aarhus Universitet. E-mail: hc@cas.au.dk

De europæiske værdiundersøgelser tager deres begyndelse i slutningen af 1970'erne, hvor der – blandt andet som følge af det kommende første valg til Europaparlamentet – var en nysgerrighed på at undersøge de moralske, sociale, politiske og religiøse værdier i de europæiske lande. Ønsket var på den ene side at kortlægge om der er værdier der deles mellem borgerne i Europa og om der også er fælles kristne værdier. Ud over en undersøgelse af de eksisterende værdier, var der, på den anden side, også et stort ønske om at undersøge om der var forandringer på vej og i så fald i hvilken retning disse forandringer tog. Særligt var man optaget af om de kristne værdier var under forandring og om der måske endda var tale om at kristendommens værdier var på vej til at blive afløst af noget andet (EVS, History). Helt fra den første runde af værdiundersøgelserne tilbage fra 1981 har religion været en vigtig dimension, og det har været vigtigt at gentage undersøgelsen for netop at kunne spore forandringer. Derfor har man siden 1981 gentaget undersøgelsen med jævne mellemrum, mere præcist hvert niende år. Det er derfor også med en hvis spænding, at man hvert niende år ser frem til den nyeste runde af undersøgelsen. I denne omgang har det, af forskellige årsager, taget tid at få forberedt al den indsamlede viden til noget der rent faktisk kan undersøges, så selvom rundringningerne i mange lande foregik i slutningen af 2017 og starten af 2018 var en række lande forsinkede og data blev først frigivet sent i 2019.

Værdiundersøgelserne er løbende udvidet til at omfatte flere lande, men Danmark har været med fra starten, og da der er tale om repræsentative stikprøver af de enkelte landes befolkninger undersøgelsen anvendelige i forhold til at sige noget om den generelle udvikling i de deltagende lande. I forhold til danske forhold betyder det dog at det ikke er muligt at sige noget om religiøse minoriteter, da det danske samfund er så homogent at en repræsentativ stikprøve af befolkningen ikke indeholder respondenter nok til at sige noget specifikt om fx jøder og muslimer.

I denne artikel ser vi nærmere på de danske dele af værdiundersøgelserne og særligt den fra 2017. Det er nu femte gang undersøgelsen finder sted og vi har data fra en periode på næsten 40 år. Det er derfor også interessant at se på nogle af de forandringer der er sket siden første runde i 1981. De forandringer der er sket vil vi særligt se i forhold til de forskellige fødselskohorter som vi kan følge henover denne 40-årige periode. Der er sket forandringer i undersøgelserne siden de startede – også i forhold til religion. På den måde er selv store gentagende projekter der gerne vil kunne sige noget om udviklingen over tid formet af den tid de oprindeligt blev tænkt i og den konkrete nutid der indsamles viden om. Fx spurgte folk om de troede på at de havde en sjæl og at djævelen eksisterer i de første to runder i 1981 og 1990, men spørgsmålene er sidenhen faldet ud (troen på paradys og helvede er bibeholdt alle årene, mens spørgsmålet om man troede på synd faldt ud i 2017). I 1990 inkluderede man en række nye spørgsmål om kirken skulle udtale sig om alle mulige emner herunder atomnedrustning, abort, homoseksualitet og udviklingen i den tredje verden, men de er ikke siden blevet gentaget. Man spurgte også folk hvor vigtige de mente religiøse ceremonier er forbindelse med fødsel, bryllup og begravelse og de var også en del af de efterfølgende runder,

men blev fjernet i 2017. I 1999 begyndte man at spørge om folk troede på telepati, men det blev ikke gentaget men erstattet af et spørgsmål om hvor spirituel man opfattede sig selv i 2008 (som dog heller ikke er blevet gentaget). Overordnet ser har en række spørgsmål til religion ikke været gennemgående over de 40 år. På trods af at Danmark ofte bliver beskrevet som et sekulært land (se fx Riis 1994, Zuckerman 2008, Christensen & Christensen 2015), er det alligevel interessant at undersøge danskernes svar på nogle af de helt klassiske spørgsmål om kirkegang, gudsopfattelse og troen på reinkarnation.

Danskernes (syn på) religiøsitet i 2017

Som nævnt er værdiundersøgelsen fra 2017 den seneste runde af de værdiundersøgelser der er gennemføres hvert niende år. Vi har nu tal fra 1981, 1990, 1999, 2008 og 2017. Der findes en studier af de tidligere undersøgelser (fx Andersen og Lüchau 2011, Andersen, Ausker & la Cour 2011). Der er ikke lavet så mange studier om religion med de nyeste data endnu, men Peter Andersen har sammen med Jakob Erkmen og Peter Gundelack undersøgt de nyeste data og sammenlignet dem med de tidligere år (Andersen, et al 2019). De når frem til at der er sket en stigning i andelen af dem der tror på en åndelig kraft i modsætning til en personlig gud, at der er sket et fald i dem der identificerer sig som troende, men at andelen af dem der går i kirke mindst en gang om måneden og dem der tror på henholdsvis himlen og helvede i det store hele er uforandret (Andersen et al 2019, 236). Derudover finder ud af at der findes seks distinkte typer af religiøse i Danmark

Tabel 1: Fordelingen af de seks religiøsitetstyper (pct.)

De alternativt gudstroende	24
De irreligiøse	21
De individualistisk traditionelle	12
De spirituelle	11
De areligiøse	10
De traditionelle	6

Kilde: Andersen et al 2019, 244

De alternativt gudstroende og de spirituelle minder om hinanden. De alternativt gudstroende siger de tror på gud, men de tror dog ikke på en personlig gud, men snarere en guddommelig eller åndelig livskraft. De spirituelle tror også på denne kraft, men i modsætning til de alternative gudstroende tror de ikke på gud. De individualistisk traditionelle og de traditionelle minder også om hinanden, men hvor de traditionelle tror på hele pakken af kristne dogmer inklusiv paradys og helvede, så vælger de individualistisk traditionelle flere elementer til og fra særligt troen på paradys og helvede. Endelig er forskellen på a- og irreligiøse, at de areligiøses manglende religion kommer til udtryk gennem usikkerhed i forhold til hvad de tror på, mens de irreligiøse er sikre på, at de ikke tror på noget. De seks grupper dækker 84 procent af respondenterne. De resterende 16 procent placerer forfatterne i en øvrig kasse, som dækker over en række forskellige grupper med meget få personer i hver (245).

Forfatterne nævner, at forskningen viser, at kvinder er mere religiøse end mænd, men at det er vanskeligt at afgøre hvad det skyldes og at de heller ikke vil gå ind i den diskussionen. Uden at gå ind i detaljerne om årsagerne til forskellen mellem mænd og kvinder vil vi dette afsnit se nærmere på hvor der er

forskelle i mænds og kvinders religiøsitet og hvor store forskellene er. I første omgang ser vi på forskellene i de helt klassiske spørgsmål om kirkegang, synet på diverse trosspørgsmål og gudsopfattelse. Da vi i anden del af analysen også vil undersøge forandringer siden 1981 i de forskellige fødselskohorter har vi også i forhold til 2017-tallene delt respondenterne op i både køn og kohorte.

Tabel 2: De syv aldersgrupper og antallet af mænd og kvinder i hver

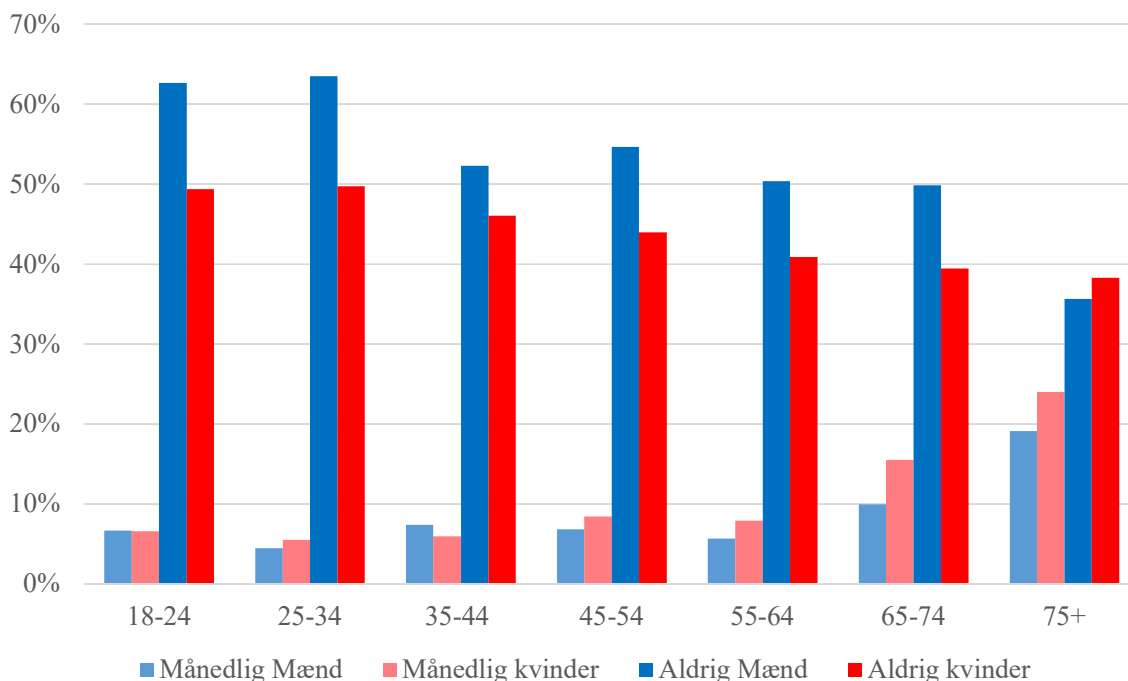
	Mænd	Kvinder
De 18-24 årige født i perioden 1993-1999	151	152
De 25-34 årige født i perioden 1983-1992	178	181
De 35-44 årige født i perioden 1973-1982	243	252
De 45-54 årige født i perioden 1963-1972	322	334
De 55-64 årige født i perioden 1953-1962	283	292
De 65-74 årige født i perioden 1943-1952	292	342
De 75+ årige født før 1943	158	178
I alt	1627	1731

Det er en forholdsvis stor stikprøve på 3358 respondenter og det betyder at det er muligt at arbejde med langt flere grupper end i de stikprøver som almindeligvis har været brugt i værdiundersøgelserne. I det følgende går vi derfor i gang med at undersøge hvordan mænd og kvinder i de forskellige aldersgrupper fordeler sig på en række centrale spørgsmål når det drejer sig om religiøsitet. Vi skal først se på et af de mest centrale praksissspørgsmål, nemlig kirkegang før vi går over til at undersøge en række trosspørgsmål som troen på gud, på reinkarnation og ens gudsopfattelse.

Kirkegang

I litteraturen undersøger man ofte kirkegangsfrekvensen ved at se på månedlig kirkegang. Der er i de protestantiske kirker, sammenlignet med de katolske kirker, ikke den samme tradition for en meget regelmæssig kirkegang. Det er derfor normalt at man undersøger om folk går i kirke mindst en gang i måneden. I figuren har jeg derfor inkluderet dem der går i kirke minimum på månedlig basis og de der aldrig går i kirke. Dette inkluderer også dem der går sjældnere i kirke end én gang om året. Man kan derfor også få en fornemmelse af hvem der går i kirke mindre end en gang i måneden, men højst én gang om året ved at se hvor mange der ikke er inkluderet i figuren.

Figur 1: Fordelingen af månedlig eller ingen kirkegang på køn og alder (n=3348)

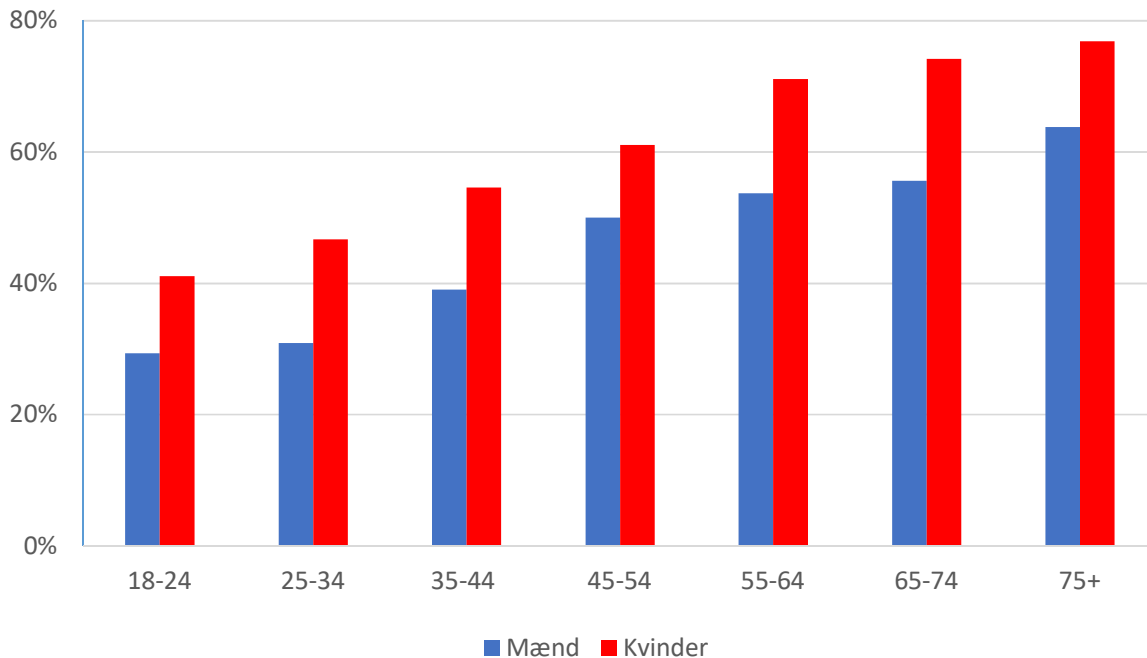

Figuren viser, at mænd på tværs af stort set alle aldersgrupper går mindre i kirke end kvinder både når vi ser på dem der går i kirke mindst en gang om måneden og dem der siger de aldrig går i kirke. Figuren viser også at vi skal se på aldersgrupperne over 65 før vi finder en aldersgruppe hvor mere end hver tiende går i kirke mindst én gang i måneden. I den ældste aldersgruppe ser vi også for første gang at andelen af kvinder der aldrig går i kirke er større end andelen af mænd der aldrig går i kirke. For ingen aldersgrupper og køn kan vi finde eksempler på, at andelen af dem der går i kirke mindst en gang om måneden er større end dem der aldrig går i kirke.

Troen på gud og reinkarnation

Mange undersøgelser har vist at der ikke behøver at være en overensstemmelse mellem den religiøse praksis og så trosforestillingerne. Man kan sagtens gå i kirke uden at tro på gud, fx i forbindelse med familiebegivenheder eller højtider som jul, og man kan også sagtens tro på gud uden at gå i kirke. En undersøgelse af religiøsitet der derfor kun undersøger kirkegang er derfor ikke nødvendigvis retvisende for religiøsitet da den kun forholder sig til en dimension af religion. Vi kan derfor også undersøge hvad folk svarer på spørgsmålet om de tror på gud.

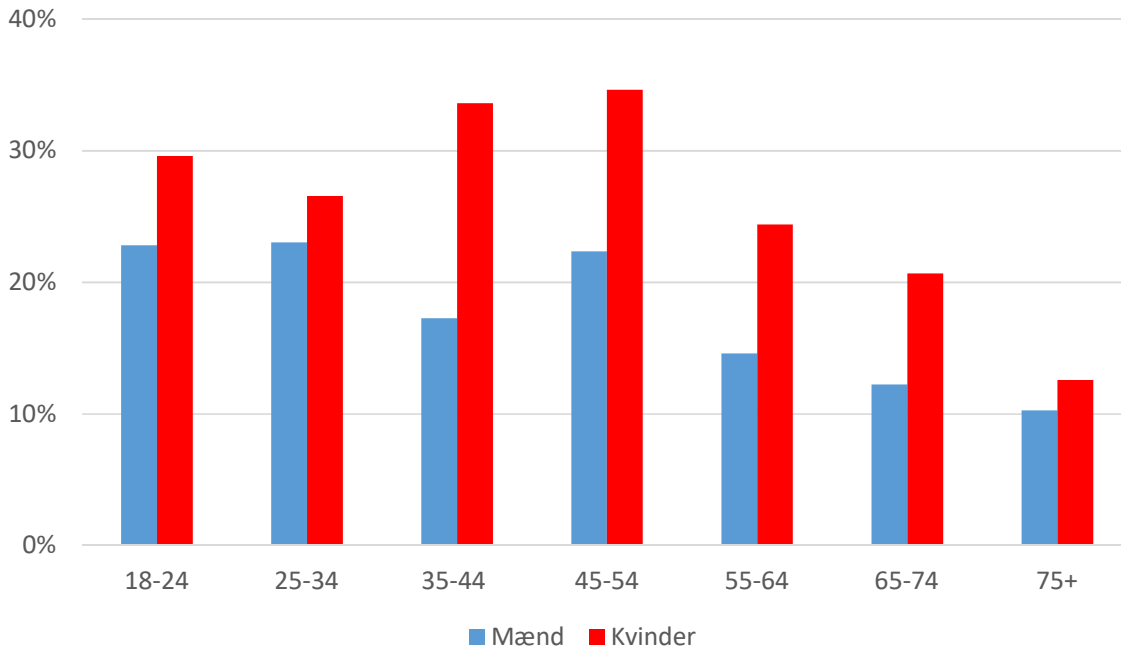
Figur 2: Troen på gud fordelt på køn og alder (pct.)

Figuren viser, at der netop ikke er en en-til-en sammenhæng med kirkegang. På trods af, at de færreste går i kirke kan vi se, at der er betydeligt flere, der siger, de tror på gud. Noget tyder dog på, at der er en hvis sammenhæng alligevel, idet det er tydeligt, at andelen, der tror på gud bliver større jo ældre aldersgrupper vi kigger på, hvilket på samme måde som de ældste grupper også omfattede flest med månedlig kirkegang. Derudover er det tydeligt, at flere kvinder i hver alderskategori svarer, at de tror på gud end mænd. Selvom kvinderne i hver aldersgruppe oftere tror på gud end mændene kan vi se, at hvis vi kigger på tværs af aldersgrupperne, så er der flere mænd i de ældste grupper der tror på gud end der er kvinder der tror på gud de yngste aldersgrupper.

Det er interessant om det samme gør sig gældende for nyere trosforestillinger. Siden 1981 har man også spurgt til hvor mange der tror på reinkarnation. Andersen et al viser at der i 1981 var 13 procent der troede på reinkarnation. Det vokser til 17 procent i 1990 hvor det flader ud og holder sig stabilt i både 1999 og 2008. Til gengæld er der sket en stigning siden, så andelen i undersøgelsen fra 2017 er steget til 24 procent. Knap en fjerdedel af danskerne siger dermed ja til et tro på reinkarnation. Andersen et al har ikke i detaljer undersøgt hvordan det forholder sig i de forskellige aldersgrupper og på tværs af køn, men de nævner dog at det især er yngre og kvinder der tror på reinkarnation.

Figur 3: Troen på reinkarnation fordelt på køn og aldersgruppe (pct.)

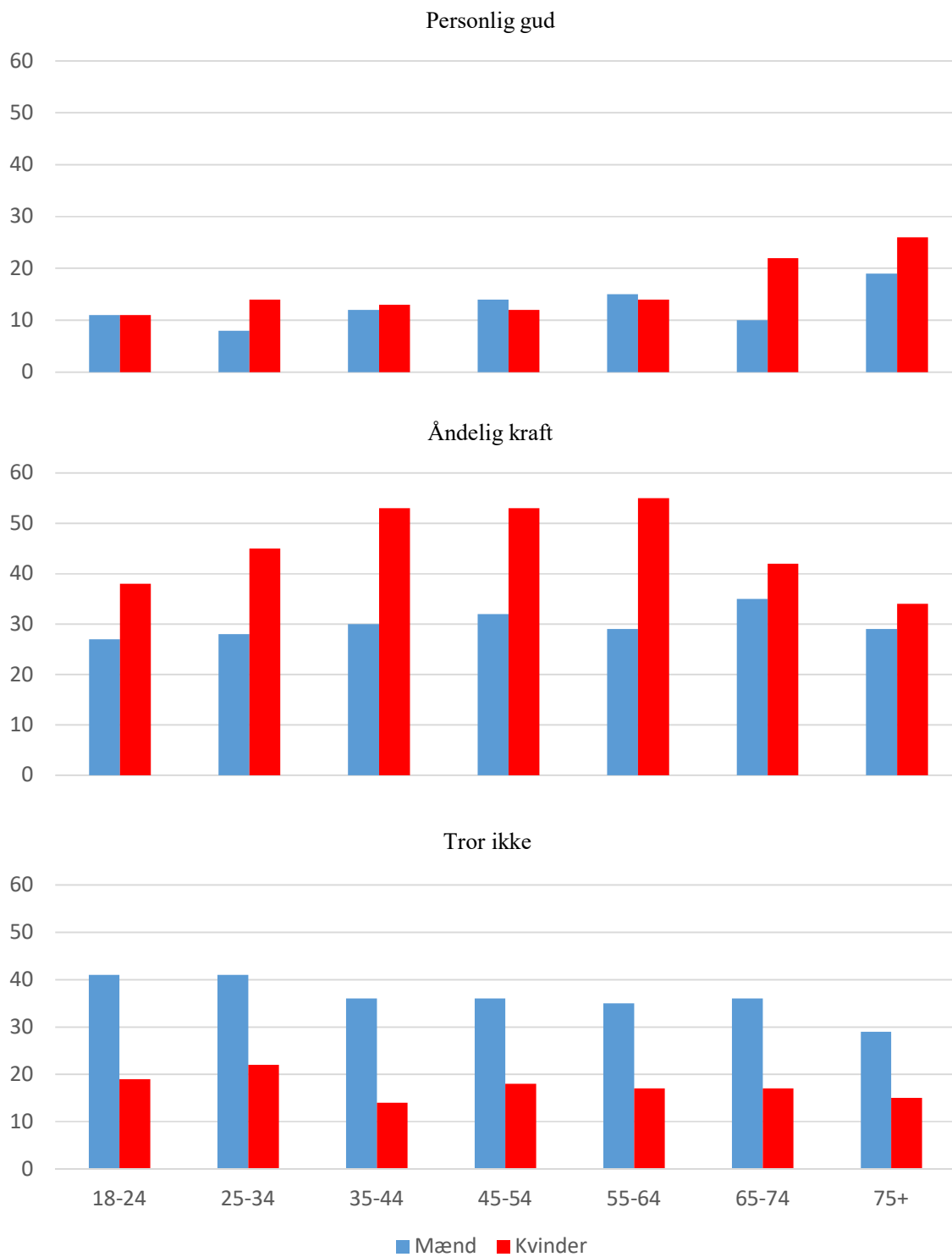

Der er stadigvæk en større andel af kvinder end mænd, der i hver aldersgruppe siger, at de tror på reinkarnation, men der er ikke noget tydeligt mønster i forhold til alder. For kvinderne er der flest der tror på reinkarnation i aldersgruppen 35-54 år. Her svarer hver tredje ja på spørgsmålet mens der er færrest blandt dem over 75 år. For mændene er der generelt en lavere tilslutning og også her er det især den ældste gruppe. Var det ikke for gruppen af mænd i alderen 35-44 ville der for alle mænd i alderen 18-54 være ca. en femtedel, der troede på reinkarnation. Men for gruppen sidst i 30'erne er der færre end i de aldersgrupper umiddelbart før og efter. For mændene kan vi derfor godt tilslutte os Andersen et als beskrivelse af at der er flere der tro på reinkarnation i yngre man er, men for kvinderne er der størst tilslutning til reinkarnation blandt de midaldrende kvinder.

Valget mellem forskellige gudsopfattelser

Troen på gud og på reinkarnation spejles ofte i opfattelsen af det guddommelige som henholdsvis en personlig gud og en guddommelig kraft. Værdiundersøgelsen har ud over de her enkeltspørgsmål om man tror på gud og på reinkarnation også stillet et spørgsmål hvor man skal vælge mellem enten at tro på en personlig ud, en åndelig/guddommelig kraft, være i tvivl eller slet ikke tro på noget. Hvor man i de øvrige spørgsmål har kunnet tage stilling til en ting af gangen: hvor ofte går man i kirke, tror man på gud, tror man på reinkarnation, så tvinger dette spørgsmål folk til at vælge mellem de enkelte muligheder. Inden vi sal se på forandringerne over tid, er det derfor værd til sidst at undersøge hvad folk vælger.

Figur 4: Troen på en personlig gud, en åndelig kraft eller ingen tro fordelt på køn og aldersgruppe (pct.)

Figuren kan virke lidt overvældende, fordi der er så mange resultater. I den øverste figur har vi svaret på hvor mange, der tror på en personlig gud og vi kan se, at det ligger mellem 10-15 procent blandt både mænd og kvinder i de fleste aldersgrupper. For de to ældste grupper er den steget til over 20 procent for kvinderne og ca. 20 procent for mændene.

Det er værd at bemærke, at over 70 procent af kvinderne i disse to aldersgrupper, svarer, at de tror på gud, men der er altså kun ca. 20 procent der tror på en personlig gud. Den anden figur viser hvor mange der tror på en åndelig kraft. På tværs af alle aldersgrupper er der over 30 procent af kvinderne der tror på en åndelig kraft, men det er gælder især for aldersgruppen 35-64, hvor over halvdelen af kvinderne tilkendegiver, at de tror på en sådan kraft. Det er lidt lavere blandt de ældste sammenlignet med de yngste. Blandt mændene er der ikke ligeså mange og heller ikke så store forskelle mellem aldersgrupperne. Ca. en tredjedel tror på en åndelig kraft og der er ikke noget entydigt mønster i forhold til alder. Den nederste figur viser hvor mange der siger, at de hverken tror på en åndelig kraft eller en personlig gud. For næsten alle aldersgrupper, undtagen de ældste, er dette mændenes foretrukne svar.

Der er flere mænd, der ikke tror end mænd, der tror på en personlig gud eller en åndelig kraft. Hos kvinderne er der langt færre der ikke tror, men for de fleste aldersgrupper er andelen der ikke tror større end andelen der svarer, at de tror på en personlig gud. Kun for de to ældste grupper af kvinder andelen der ikke tror mindre end de to andre. Det er værd, kort at se nærmere på nogle af de forklaringer der findes på forskellen mellem mænd og kvinder. Lidt karikeret er der to forklaringer: arv og miljø. Den biologiske lejr argumenterer for at der er genetiske og hormonelle forskelle i mænds og kvinders religiøsitet. Mænd er fx ofte mere risikovillige end kvinder og dermed mindre tilbøjelige til at lade sig skræmme af ulemper ved ikke at være religiøs. Omvendt mener den sociologiske lejr, at kvinderne er mere religiøse fordi de er opdraget til det. Det er en del af de indlærte kønsroller at kvinderne står for den religiøse opdragelse. Der er dog flere og flere studier der netop peger på, at det er for karikeret at reducere forskellen mellem kønnene til enten den ene eller den anden forklaring. I stedet er der tale om at både arv og miljø spiller en rolle og endnu vigtigere: at interaktion af arv og miljø spiller en rolle. Og det gælder formentlig både de direkte effekter på religiøsitet, men også indirekte effekt gennem andre vigtige faktorer som fx opdragelsesmetoder og socioøkonomisk status. Derudover er den skarpe opdeling også problematisk fordi vi ikke ved om forklaringerne kun er enten biologiske eller sociale. Fx er man ikke helt sikker på at risikovillighed kun er en biologisk (via testosteron) eller en social (via opdragelse) forklaring. Faktum er, at der er forskel og at en del kan tilskrives biologi, en del sociologi og den sidste del samspillet mellem dem (cf. Miller & Stark 2002; Collett & Lizardo 2009; Ellis et al 2016; Hoffmann 2018).

Hvis vi vender tilbage til værdiundersøgelsen kan vi se, at når respondenterne (både mænd og kvinder) skal vælge mellem den personlige gud og en åndelig livskraft, så er livskraften det foretrukne valg i alle aldersgrupper. Om det har været sådan de seneste 40 år tvivlsomt. For 40 år siden var de ældste grupper midaldrende og det er muligt at dem der var gamle for 40 år siden i mindre grad ville vælge den åndelige livskraft end de ældste i dag og højere grad ville vælge den personlige gudsopfattelse fordi der er sket forandringer i samfundet. Det er et af emnerne for sidste del af analysen.

Forandringer over tid

En af de ting der har forandret sig over tid er befolkningens kirkegangsmønstre. De to religionssociologer Peter Andersen og Peter Lüchau konkluderede allerede ved forrige runde af værdiundersøgelsen at der var sket et skift i kirkegang, så flere kommer i kirke til højtiderne, og her formentlig primært jul. Ved at se på

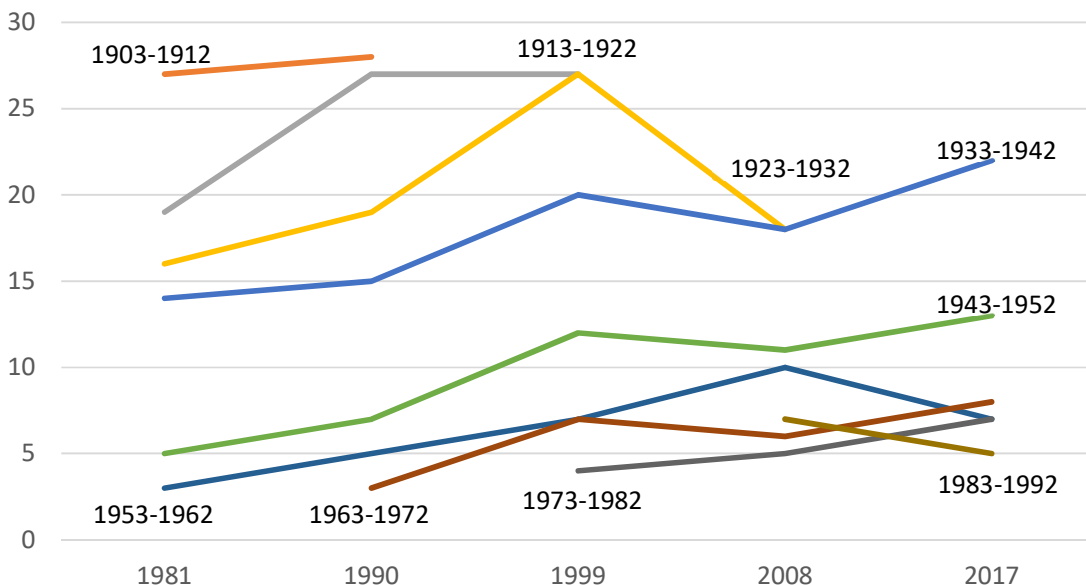
forandringer mellem de mest og de mindst aktive kunne de se at det var de mindst aktive der blev færre af, så bevægelsen er altså gået fra at kirkefremmede er blevet højtidskirkegængere. De kirkevante kirkegængere er stort set uændret over perioden (Andersen og Lüchau 2011).

Mark Chaves og David Voas har undersøgt udviklingen i Storbritannien og viser en tydelig forskel i de forskellige generationers kirkegangsmønstre. Den vigende tilslutning til kirkegang skyldes ikke så meget at vi som enkeltpersoner er blevet mindre religiøse over tid, men at vi som generationer er det (Voas og Chaves 2016, 1534). Mindre religiøse generationer afløser mere religiøse generationer, men internt i hver generation er udviklingen nogenlunde stabil over tid. At hver generation er mindre religiøs end den forrige kan i et historisk perspektiv enten ikke have foregået over særligt mange generationer eller også er nedgangen meget lille for hver generation. I et andet studie har Martin Paldam og Ella Paldam undersøgt dette over en meget lang periode på 700 år. Vi har selvfølgelig ikke spørgeskemaundersøgelser der går så lang tilbage i tid, men ved at undersøge størrelsen på kirkerne i Danmark er de kommet med nogle gode bud på hvor mange kirker der har været brug for i forhold til befolkningens størrelse og har dermed kunnet sige noget om kirkegang (Paldam & Paldam 2017). Ikke om forskellen mellem kirkevante og højtidskristne, men nok til at vi i denne sammenhæng kan sige at forandringen mellem generationer er et relativt nyt fænomen og at det formentlig først for alvor er slået igennem i takt med at religion ikke længere blev opfattet som en obligatorisk og forventet del af ens liv, men er blevet en frivillig og tilvalgt del af livet.

Den forandring sætter vi sædvanligvis til at være sammenfaldende med den store kulturrevolution i efterkrigstidens USA og Europa og dermed samtidig med ungdomsoprøret, borgerrettighedsbevægelsen, og rødstrømpernes kvindekamp. Med den skarpe kritik af de etablerede autoriteter herunder også de religiøse og den friere opdragelse blev religion og opdragelse for mange holdt adskilt. Den franske religionssociolog Danielle Hervieu-Leger argumenterer for at den moderne opdragelse går hårdt ud over religiøs opdragelse fordi forældre helst vil lade børnene selv tage stilling til deres religiøsitet og åndsliv når de er store nok til det og derfor er tilbageholdende med at påtvinge deres børn religion (Hervieu-Léger 1998, 215). Religionssociologen Lars Ahlin har, på baggrund af en stor svensk stikprøveundersøgelse, vist at under hver tiende af dem der ikke opdrages religiøst bliver religiøse som voksne, mens ca. halvdelen af dem der opdrages religiøst bliver religiøse som voksne (Ahlin 2005, appendix). Hvis dette mønster gælder generelt, betyder det ikke nødvendigvis at religion helt vil forsvinde, men at man vil nå et eller andet nedre niveau, hvor det kun er blandt en lille gruppe at religion bringes videre fra generation til generation, det den britiske religionssociolog Grace Davie, kalder for stedfortrædende, *vicarious*, religion. (Davie 2006).

Da kirkegang ikke spiller samme rolle i de protestantiske, nordiske kirker som i de katolske kirker sydpå, ser vi i resten af dette afsnit ikke kun på kirkegang, men også på tro. Kirkegang er dog ikke uinteressant for selvom det måske ikke er teologisk vigtigt, så viser Andersen og Lüchau at højtidskirkegang kan være vigtige traditioner i en familie og måske også som national kollektiv begivenhed. Da både Voas og Chaves samt Andersen og Lüchau anvender den månedlige kirkegang som et mål, er det den vi vil fokusere på i det følgende. Voas og Chaves anvender 10-års intervaller når de skelner mellem forskellige kohorter, så på samme måde som vi har anvendt ti-årsintervaller ovenfor vil vi fortsat anvende ti-årsintervaller i kohorteanalysen. Hver farvede linje i de to nedenstående figurer viser dermed hvordan folk født i løbet af et ti-år svarer på spørgsmålene om kirkegang og troen på en personlig gud i løbet af de fem runder værdiundersøgelserne har været gennemført siden 1981. Den blå streg illustrerer fx hvordan folk født mellem 1933-1942 svarede på spørgsmålene da de var i 40'erne tilbage i 1981 og helt op til de nu er i de mellem 75 og 84 år gamle.

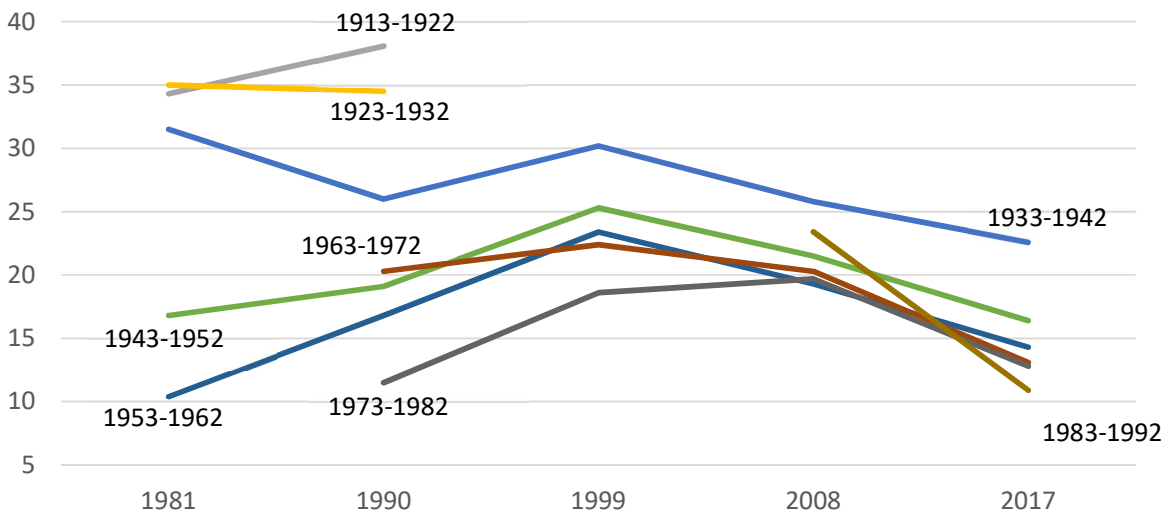
Figur 5: Månedlig kirkegang blandt de enkelte fødselskohorter (pct.)

Den ældste kohorte tilbage i 1981 er født i perioden indtil 1902. Der var ikke mange respondenter i 1981 da de yngste ville være 79 år gamle og der er ingen fra disse årgange i undersøgelse fra 1990 og frem. På samme måde er der ikke så mange over 18 (dvs. født mellem 1993 og 1999) i undersøgelsen fra 2017, så de er også fjernet fra denne analyse. Figur er ikke lige så entydig, som det vi ser i Storbritannien hos Voas og Chaves, men det er alligevel muligt at se et par interessante ting. For det første er der stor forskel på generationerne født før og efter anden verdenskrig. Andelen af danskere der går i kirke på månedlig basis er generelt højere for kohorterne født indtil 1942 end kohorterne født efter. For det andet er der relativt stor forskel på de enkelte kohorter først i undersøgelsesperioden, hvorimod vi sidst i perioden ser at den månedlig kirkegang er mere ens mellem kohorterne. For det tredje ser det også ud som om der, for flere kohorter, er tale om en stigning over tid, så selvom der er afstand mellem de enkelte kohorter – så yngre årgange går mindre i kirke end ældre årgange – så er flere i hver årgang begyndt at gå i kirke på månedlig basis end de gjorde tidligere.

Her til sidst vil vi se nærmere på troen på en personlig gud på tværs af de otte kohorter, hvor der er respondenter nok til at det giver mening at undersøge. I forhold til undersøgelsen af kirkegang er der faldet endnu en af de ældste kohorter fra fordi de ikke er så mange respondenter der har svaret at de tror på en personlig gud. Det drejer sig om 1903-1922 kohorten, hvor der ikke er svar nok i undersøgelsen fra 1990, så de er fjernet helt fra figuren.

Figur 6: Troen på en personlig gud blandt de enkelte fødselskohorter (pct.)

Udviklingen minder en del om udviklingen i den månedlige kirkegang. Tilbage i 1981 var der ligesom med kirkegang relativ stor forskel på de enkelte kohorter og den forskel er blevet markant mindre i 2017. Og ligesom med kirkegang er der en stigning i 1999 fra de tidligere undersøgelser, men i modsætning til kirkegang, som for flere grupper har en svag stigende tendens i 2008 og 2017, så er troen på den personlige gud faldet i 2008 og 2017. Det er dog kun et fald i forhold til 1999, da flere af kohorterne i 2008 og 2017 er på samme niveau som i 1990 og 1981. Blandt de personer der er født 1943-52 og som dermed er 77-86 år gamle i dag svarede 17 procent at de troede på en personlig gud tilbage i 1981, hvor de var mellem 38 og 47 år gamle og i den samme kohorte svarede 16 procent, at de troede på en personlig gud i 2017. Det samme gælder de personer der er født i de efterfølgende 10-år med undtagelse af folk født 1963-72 som ret stabilt har ligget på 20-22 procent der tror på en personlig gud mellem 1990 og 2008, men som er faldet til 13 procent i 2017. Når vi ovenfor i figur 2 kunne se, at det tydeligt var blandt de ældste, at vi fandt den største andel af folk der tror på en personlig gud, så viser denne figur, at det ikke nødvendigvis er noget der kommer med alderen, da ændringen over tid for flere af disse grupper ikke er så stor siden dengang de var yngre. Dermed må noget af forklaringen også være, at de ældste er født ind i et samfund og nogle familier, hvor det var mere almindeligt at blive opdraget til at tro på en personlig gud. Vi så i figur 4, at der ikke var så stor forskel i troen på en åndelig kraft på tværs af aldersgrupperne blandt mændene. Blandt kvinderne var der lidt større forskel hvor der blandt de midaldrende kvinder i højere grad findes personer der tror på en åndelig kraft. Undersøger vi det blandt de forskellige kohorter på tværs af undersøgelserne giver det et meget rodet billede hvor kohorterne både ligger tæt og krydser ind over hinanden. En ting er dog værd at hæfte sig ved: de ældste og de yngste kohorter ligger generelt under de midaldrende. De tre alderskohorter der har den højeste andel af personer der tror på en åndelig livskraft har siden 1999 været de grupper der er født i 1953, 1963 og 1973. Blandt personer født før og efter disse grupper er andelen der tror på en åndelig livskraft generelt lavere. Dette stemmer godt overens med Voas og Bruce kritik af den spirituelle revolution i England, fordi den netop ikke er spredt ud over befolkningen men koncentreret om en lille gruppe, nemlig kvinder i årene omkring 1960'ernes store kulturrevolution (Voas & Bruce 2007).

Konklusion

De sidste knap 40 års værdiundersøgelser har givet os meget viden, ikke kun om danskerne, men også de øvrige europæere. Derudover har de store undersøgelser ikke kun fokuseret på religion, men også taget fat på en lang række andre emner relateret til politik, arbejdsmarked, familie og klima. Der er mange udviklinger og sammenligner at tage fat på, men i denne oversigt har det ikke været hensigten at lave en international sammenligning af udviklingen i de forskellige lande ej heller at relatere religion til en række af de øvrige temaer der spørges indtil i undersøgelserne, men alene at undersøge de klassiske spørgsmål om religion og se dem i forhold til køn og kohorte på tværs af de fem runder af værdiundersøgelsen der er gennemført siden 1981. Først undersøgte vi kirkegang og troen på gud, åndelig kraft og reinkarnation i den nyeste runde fra 2017 og konkluderede, at der var forskel på disse spørgsmål på tværs af både køn og alder. I forhold til kirkegang er der ikke stor forskel på andelen af mænd og kvinder der går regelmæssigt i kirke, men mænd er generelt mindre troende end kvinder. Det gælder dog primært blandt jævnaldrende da ældre mænd er mere troende end yngre kvinder. Det betyder også, at der i alle aldersgrupper er ca. dobbelt så mange mænd som kvinder der tilkendegiver, at de ikke tror på noget. I forhold til udvikling over tid, viste analysen af de enkelte fødselskohorter at der ikke er den store forandring over tid internt i en kohorte og at forskellene i fx kirkegang mere er forskelle blandt generationer. For både kirkegang og troen på en personlig gud sker der et skift i generationerne født efter anden verdenskrig, og for troen på en åndelig livskraft finder vi flest midaldrende kvinder og færre ældre og yngre. For nuværende ser det dermed ud til at undersøgelsens spørgsmål stadigvæk fungerer når vi få et overblik over befolkningens religiøse praksis og forestillinger, men det er meget muligt at de næste runder af værdiundersøgelsen skal supplere disse svar med nye spørgsmål som i højere grad kan hjælpe os til at afdække og forstå religiøsitet i Danmark.

Litteratur

- Ahlin, Lars (2005) *Pilgrim, turist eller flykting? En studie av individuell religiös rörlighet i senmoderniteten*. Brutus Östling bokförlag Symposion.
- Andersen, Peter B & Peter Lüchau (2011) "Individualisering og aftraditionisering af danskernes religiøse værdier" i Gundelach, Peter (red) *Små og store forandringer, danskernes værdier siden 1981*, København, Hans Reitzels Forlag, 76-94
- Andersen, Peter, Jakob Erkmen og Peter Gundelach (2019), "Udviklingen i (ikke)-religiøsitet" i Frederiksen, Morten (red.) *Usikker modernitet – danskernes værdier fra 1981-2017*, København, Hans Reitzels Forlag, 231-264
- Andersen, Peter, Nadja Ausker & Peter la Cour (2011), "Går fanden i kloster når han bliver gammel?" i Gundelach, Peter (red) *Små og store forandringer, danskernes værdier siden 1981*, København, Hans Reitzels Forlag, 97-113
- Chaves, Mark & David Voas (2016), "Is the United States a Counterexample to the Secularization Thesis?", *American Journal of Sociology* 121(5) 1517-56
- Christensen, Henrik R. & Leise Christensen (2015), "Confirmation Work in Denmark" I Schweitzer, Friedrich et al (red.) *Youth, Religion, and Confirmation Work in Europe: The Second Study*, Gütersloher Verlagshaus, 214–222
- Collett, Jessica L. & Omar Lizardo (2009) "A Power-Control Theory of Gender and Religiosity", *Journal for the Scientific Study of Religion* 48(2) 2 213-231

- Davie, Grace (2006), "Is Europe an Exceptional Case?" *Hedgehog Review* 8(1-2) 23-34
- Ellis, Lee, Anthony W. Hoskin, and Malini Ratnasingam (2016) "Testosterone, risk taking, and religiosity" *Journal for the Scientific Study of Religion* 55(1) 153–73.
- EVS, History <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/history/> (set dec 2020)
- Hervieu-Léger, Daniele (1998), "The Transmission and Formation of Socioreligious Identities in Modernity: An Analytical Essay on the Trajectories of Identification", *International Sociology* 13(2), 213-228
- Hoffmann, John (2018) "Risk Preference Theory and Gender Differences in Religiousness: A Replication and Extension", *Journal for the Scientific Study of Religion* (2019) 58(1):210–230
- Miller, Alan S. and Rodney Stark. 2002. Gender and religiousness: Can socialization explanations be saved? *American Journal of Sociology* 107(6):1399–1423.
- Paldam, Martin & Ella Paldam (2017) "The Political Economy of Churches in Denmark, 1300-2015", *Public Choice* 172(3-4), 443-463
- Riis, Ole (1994) "Patterns of Secularization in Scandinavia." i Pettersson, Thorleif & Ole Riis (red.) *Scandinavian Values: Religion and Morality in the Nordic Countries*, 99–128. Acta Universitatis Upsaliensis.
- Stark, Rodney (2002) "Physiology and faith: Addressing the "universal" gender difference in religious commitment" *Journal for the Scientific Study of Religion* 41(3) 495-507
- Voas, David & Steve Bruce (2007) "The Spiritual Revolution: Another False Dawn for the Sacred" i Flanagan, Kieran & Peter Jupp (red.) *A Sociology of Spirituality*, Ashgate, 43-61
- Zuckerman, Phil (2008) *Samfund uden Gud – en amerikaner ser på religion in Danmark og Sverige*, Forlaget univers